

HUMAN – ANIMAL STUDIES: СУТНАСЦЬ І ТЭНДЭНЦЫІ РАЗВІЦЦЯ

І. А. ШВЕД^{1*}

^{1*}Брэсцкі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. С. Пушкіна,
бул. Касманаўтаў, 21, 224016, г. Брэст, Беларусь

Вызначаюцца асноўныя аспекты праблемна-тэматычнага і тэарэтыка-метадалагічнага поля міждысцыплінарных даследаванняў узаемаадносін чалавека і жывёл (*human – animal studies*), характарызуюцца даследчыя пазіцыі прадстаўнікоў гэтага кірунку сучасных еўрапейска-амерыканскіх гуманітарных ведаў. Разгледжаны розныя падыходы да не-антрапацэнтрычнага асэнсавання рэальных («матэрыяльных») і сімвалічных адносін чалавека да жывёлы, а таксама эфекты такога асэнсавання ў сацыяльным, палітычным, экалагічным, культурным вымярэннях. Прапануецца дапоўніць традыцыйнае для фалькларыстыкі апісанне жывёлы як аб'екта, які выконвае цэлы шэраг функцый, даследаваннем суб'ектнасці жывёл, як яна прадстаўлена ў розных відах і жанрах традыцыйнай духоўнай культуры і сучаснага фальклору. У перспектыве дадзеная сфера даследаванняў можа аформіцца ў новую галіну навуковага пазнання – зоафалькларыстыку.

Ключавыя словы: чалавек; жывёла; *human – animal studies*; постгуманізм; анімалістычны паварот; зоацэнтрызм; антрапацэнтрызм; суб'ектнасць; зоафалькларыстыка.

Падзяка. Праца выканана пры падтрымцы Беларускага рэспубліканскага фонда фундаментальных даследаванняў у межах задання «Беларуская фалькларыстыка ў сучасным свеце: метадалагічны, праблемна-тэматычны дыяпазон, тэарэтычны навацыі» (дамова № Г20У-004, нумар дзяржаўнай рэгістрацыі 20201112 ад 26.06.2020).

HUMAN – ANIMAL STUDIES: СУЩНОСТЬ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ

И. А. ШВЕД¹⁾

¹⁾Брестский государственный университет им. А. С. Пушкина,
бул. Космонавтов, 21, 224016, г. Брест, Беларусь

Обозначены основные аспекты проблемно-тематического и теоретико-методологического поля междисциплинарных исследований отношений человека и животных (*human – animal studies*), охарактеризованы исследовательские позиции представителей этого направления современных европейско-американских гуманитарных знаний. Рассмотрены различные подходы к не-антропоцентрическому осмыслению реальных («материальных») и символических отношений человека к животному, а также эффекты такого осмысления в социальном, политическом, экологическом и культурном измерениях. Предлагается дополнить традиционное для фольклористики описание животного как объекта, выполняющего целый ряд функций, исследованием субъектности животных, как она представлена в различных видах и жанрах традиционной духовной культуры и современного фольклора. В перспективе эта область исследований может оформиться в новое направление научного познания – зоофольклористику.

Образец цитирования:

Швед ІА. *Human – animal studies: сутнасць і тэндэнцыі развіцця. Чалавек в социокультурном измерении.* 2020;2: 13–20.

For citation:

Shved IA. *Human – animal studies: the essence and trends of development. Human in the Socio-Cultural Dimension.* 2020;2:13–20. Belarusian.

Автор:

Інна Анатольевна Швед – доктор филологических наук, профессор; профессор кафедры английской филологии факультета иностранных языков.

Author:

Inna A. Shved, doctor of science (philology), full professor; professor at the department of English philology, faculty of the foreign languages.
shved_inna@tut.by

Ключевые слова: человек; животное; *human – animal studies*; постгуманизм; анималистический поворот; зооцентризм; антропоцентризм; субъектность; зоофольклористика.

Благодарность. Исследование выполнено при поддержке Белорусского республиканского фонда фундаментальных исследований в рамках задания «Белорусская фольклористика в современном мире: методологический, проблемно-тематический диапазон, теоретические новации» (договор № Г20У-004, номер государственной регистрации 20201112 от 26.06.2020).

HUMAN – ANIMAL STUDIES: THE ESSENCE AND TRENDS OF DEVELOPMENT

I. A. SHVED^a

^a*Brest State A. S. Pushkin University, 21 Kasmanaŭtaŭ Boulevard, Brest 224016, Belarus*

The article outlines the fundamental aspects of problem-based thematic and theoretical methodological fields of cross-disciplinary research into the relationships between humans and animals (*human – animal studies*), providing insight into the research messages of the representatives of the said sphere of modern European and American knowledge in humanities. The paper discusses various approaches to non-anthropocentric interpretation of actual («material») and symbolic attitudes of humans towards animals as well as the social, political, ecological and cultural impact of such interpretation. The author proposes to supplement the traditional folklore description of animals as objects performing a number of functions with research into animals' subjectivity as it manifests itself in various kinds and genres of traditional intellectual culture and modern folklore. In the future, this research sphere may turn into a new epistemological area – zoo-folklore.

Keywords: human; animal; *human – animal studies*; post-humanism; animal turn; zoo-centrism; anthropocentrism; agency; zoo-folklore.

Acknowledgements. The author wants to express her appreciation and gratitude to the Belarusian Republican Foundation for Fundamental Research for the financial support that made it possible to carry out the research and prepare the article within the «Belarusian folklore studies in the modern world: scope of methods, themes and issues, theoretical innovations» assignment (contract № G20U-004, state registration number 20201112 of 26 June 2020).

Уводзіны

Апошнія 30 гадоў вызначаюцца зменаў пазнаваўчых парадыгм у сацыяльна-гуманітарнай сферы, што абумоўлена рознымі прычынамі, сярод якіх вылучаюць агульны крызіс рацыяналізму і зніжэнне эўрыстычнага патэнцыялу традыцыйных тэарэтыка-метадалагічных асноў пэўных дысцыплін. Аднаводна, узрастае колькасць публікацый, прысвечаных фундаментальнаму і прыкладнаму ўзроўню даследавання сувязей сацыяльна-культурнага і біялагічнага ў чалавеку, новым поглядам на яго ўзаемаадносін з акаляючым светам, у тым ліку праз прызму постгуманізму. Гіпатэтычна можна меркаваць, што постгуманізм, які ўзнік у еўрапейскім эмансіпаторным дыскурсе і абмежаваў пашырэнне разнастайных форм гуманізму, праблематызаваў *status quo* чалавека ў сучасных біякультурных, біятэхнічных, біяпалітычных і біяэканамічных умовах (рыначная эканоміка атрымлівае выгаду ад кантролю і камадыфікацыі ўсіх форм жыцця), выкрыў еўропа-, лога-, фала-, антрапацэнтрызм і заявіў пра бія-, зоа-, экацэнтрызм, можа паспрыць афармленню новай галіны фалькларыстыкі, інавацыям спосабаў канцэптуалізацыі пытанняў быцця з *іншымі* (у тым ліку з жывёламі), як яно прадстаўлена ў традыцыйным фальклоры (у прыватнасці, у беларускім), а таксама постфальклоры.

Разам з тым у беларускай гуманітарыстыцы, у прыватнасці фалькларыстыцы, пытанні альтэрнатыўных ведаў, суб'екта і грамадства ў сувязі з анімалістычнай тэматыкай, праблематыка міждысцыплінарных даследаванняў узаемаадносін чалавека і жывёл (*human – animal studies*) застаюцца не толькі не распрацаванымі, але і не тэарэтызаванымі, даследчыя пазіцыі прадстаўнікоў гэтага кірунку не ахарактарызаваны і не ўведзены ў зварот айчыннай навукі пра фальклор. Таму актуальнасць набывае **проблема** працы – раскрыццё сутнасці і тэндэнцый развіцця даследчага кірунку *human – animal studies*. **Мэта і задачы** артыкула – вызначыць асноўныя аспекты праблемна-тэматычнага і тэарэтыка-метадалагічнага палёў гуманітарных даследаванняў узаемаадносін чалавека і жывёл у еўрапейска-амерыканскай навуцы і акрэсліць іх эўрыстычную значнасць для фалькларыстыкі.

Вынікі і іх абмеркаванне

З постгуманістычным паваротам (*post-, nonhuman turn*), станаўленнем экалагічнай гуманістыкі ў еўрапейска-амерыканскім сацыягуманітарным дыскурсе 1990-х гг. цесна звязаны анімалістычны паварот (*animal turn*), які, дзякуючы найперш працам П. Сінгера і Э. Левінаса ў сферы этыкі і Д. Грыфіна – у эталогіі, стаў адмысловым інтэлектуальным трэндам эпохі «смутнага антрапацэну» (*doleful Anthropocene*) і «знішчальнага капіталацэну» (*exterminationist Capitalocene*). Ён акрэсліў парадыгматычны зрух да вяртання (на новым вітку сацыяльна-культурнага развіцця не-чалавечым жывёлам (тэрмін *non-human animals* падкрэслівае, што даследаванне жывёл прадугледжвае даследаванне самога чалавека) «унутранага зместу», статусу суб'екта, які валодае воляй і правам голасу – ад рэпрэзентацыі пункта гледжання жывёл на гісторыю (Р. Дэлор) і разгляду іх «рэлігійнай ідэнтычнасці» (Т. Горычава) да новых палітык прыроды Б. Латура і прапаноў трактоўкі груп жывёл як грамадзян суверэнных супольнасцей (С. Дональдсан і У. Кімлік).

Постгуманістычная традыцыя, звязаная з крытыкай Хайдэгера, Ісхюля, Дэкарта, антытрыумфалізмам чалавека (асабліва ў негатыўнай антрапалогіі) і разам з тым вызваленнем як нечалавечага, так і чалавечага *іншага/чужога* (барацьба за правы жанчын, дзяцей, рабоў, людзей з нябелымі адценнямі скуры, якія перажываюць фізічны і эпістэمالагічны гвалт), а таксама з трансгрэсіяй бінарных апазіцый ці татальных дыхатамій, што вядзе да постсекулярнага свету, і тэарэтычным абгрунтаваннем пытанняў пра жывёлу ў межах дэканструкцыі метафізікі суб'екта (Ж. Дэрыда), парушыла гуманістычную цэласнасць чалавека-суб'екта, абгрунтавала неабходнасць постантрапацэнтрычнага зруху да заацэнтрычнай (*zoocentred*) парадыгмы і забеспячэння шматвідавой экасправядлівасці. Так, знакаміты італьянскі філосаф Дж. Агамбен у працы «Адкрытае. Чалавек і жывёла» [1] услед за Ж. Батаем, А. Кожавым (а, магчыма, і за «апошнім чалавекам» Ніцшэ) пастуліруе, што ў постгістарычным свеце чалавек вернецца ў свой зыходны, жывёльны стан, захаваўшы чалавечнасць як негатыў у выглядзе эратызму, смеху і г. д. Чалавек, паводле Дж. Агамбена, у сваім «голым жыцці», фізічным існаванні роўны любой жывёле, і тут іх аб'ядноўвае паняцце *зоа* (*zoe*). Яно проціпастаўлена «добраму, каштоўнаму» *біясу* (*bios*) – ладу жыцця, які характарызуе асобнага чалавека ці групу людзей. Дадзеныя паняцці Дж. Агамбен звязвае з *homo sacer* і трактуе гэту дыхатамію ў катэгорыях адрознення палітыкі і права. Актualізаваныя вучоным адрозненні паміж чалавекам і жывёлай у філасофскім, палітычным і экзістэнцыяльным аспектах разгледзеў у сваёй кнізе, якая складаецца з дзесяці эсэ, «Гісторыя і яе межы. Чалавек. Жывёла. Бязлітаснасць» Д. Ла Капра. Даследуючы ў гістарычным плане пытанні біяпалітыкі і дыстынкцыі чалавечае/нечалавечае, Д. Ла Капра прааналізаваў феномены насілля, траўмы, жорсткасці, смерці, віктымізацыі ў непасрэднай сувязі з комплексам *жывёла – чалавек – прырода*. Паводле Д. Ла Капры з канцэпцыі Агамбена вынікае, што адрозненні паміж жывёлай і чалавекам трэба шукаць у прававой сферы. Вылучэнне жывёл у адасобленую ад чалавека групу жывых істот адпаведна дадзенаму прававому крытэрыю зводзіць іх аналіз да двух узаемазвязаных падыходаў. Згодна з першым падыходам жывёлы трактуюцца як сыры матэрыял, чыста «інструментальныя» формы быцця, якія знаходзяцца на суб- ці нават інфраэтычным узроўні. Другі падыход, надаючы жывёлам статус ахвяры, пацярпелага і ў выніку сакральнага, узвышае іх да ўзроўню звышэтычнага. Разглядаючы станоўчыя і адмоўныя бакі абедзвюх трактовак, Д. Ла Капра робіць выснову, што галоўнае ў гістарычных даследаваннях дачыненняў паміж чалавекам і жывёлай заключаецца ў тым, каб пазбегнуць звышмернага антрапацэнтрызму і вызначыць натуральныя правы чалавека і жывёлы ў інтэрактыўнай сетцы іх узаемаадносін, пазбавіць суверэнітэту і тых, і другіх. Разбіраючы паняцці ўзвышанага і жудаснага ў кантэксце траўматрапізму, амерыканскі гісторык паказвае, што ўзвышанае звязана з трансцэндэнтнасцю, а жудаснае – са сферай анімістычнага, прымітыўнага. Ён актуалізуе фігуру квазісакральнай ахвяры – «казла адпушчэння» – і звяртае ўвагу на яе сацыяльна-псіхалагічны сэнс і месца ў адносінах *чалавек – жывёла*. З дадзенага пункта гледжання галоўнае адрозненне паміж чалавекам і жывёлай сцвярджаецца ў тэзісе пра характэрную для чалавека «бесчалавечнасць» як яго трансгістарычную, структурную траўму (іманентную ці культурна абумоўленую) [2].

Дзякуючы разнастайным рэалізацыям постгуманістычнага падыходу ў працах Ж. Батая, А. Кожава, Р. Харысан, а потым Э. Грош, Б. Латура, Д. Хараўэй, Э. Пікерынга, С. Бенхабіб, В. Вэльша, Р. Брайдоцці, М. дэ Ланда, К. Хэйлес, Д. Ла Капра, Г. Мазіса, Э. Баратая, Р. Дэлора, В. Дэпрэ і іншых вучоных пастуліруецца эпістэمالагічная неэфектыўнасць дуалістычнай анталогіі, калі прадугледжваюцца дыстанцыя паміж дамінантным суб'ектам і пасіўным аб'ектам і пазачасавае вымярэнне, і ёй проціпастаўляецца анталогія станаўлення – суб'ект-аб'ектная апазіцыя замяняецца сіметрычнымі, дэцэнтрыраванымі адносінамі чалавечых і нечалавечых агентаў з акцэнтам на часавым аспекце іх узаемадзеяння і прынцыпе «пакінуць рэчы іх уласнаму лёсу» (Э. Пікерынг), што, у сваю чаргу, звязана з уяўленнямі пра агентнасць матэрыі.

Вынікам крытычнага пераасэнсавання падзелу ўніверсуму на свет прыроды і чалавека, адмаўлення ад канцэпцыі бінарызму жыцця чалавека і татальна *іншага/чужога* – жывёлы (найперш дзікай),

дыхатаміі *зоа* – *біяс* стаў разгляд людзей і жывёл як узаемазвязаных частак анталагічнага цэлага і, адпаведна, чалавек перастаў быць «мерай усіх рэчаў», пакінуў п'едыстал, які ўзвышаў яго над іншымі істотамі – арганічнымі і неарганічнымі (трансгуманізм). З адхіленнем класічных версій адрозненняў паміж чалавекам і жывёлай, дэантрапацэнтрызацыі тэксту, апеляцый да новых спосабаў неантрапацэнтрычнага мыслення пра жывёл звязана патрабаванне адпаведнага пазітыўнага стаўлення да нечалавечых жывёл (і іншых форм нечалавечага жыцця), гарманічнага суіснавання з імі. Прыкладам сказанаму можа быць праца «Зааграфія», аўтарам якой з'яўляецца М. Каларк, дзе акрэсленыя ідэі абаяраюцца як на сведчанні эталогіі і эвалюцыянізму, так і на працы М. Хайдэгера (заклікаў да адказнасці чалавека за ўсе формы жыцця), Левінаса (паставіў пытанне аб прыродзе ў сферы этыкі), Дж. Агамбена (лічыў «антрапалагічную машыну» адказнай за жахі XX ст.), Ж. Дэрыда (ініцыіраваў неантрапалагічную этыку [3] і зрабіў выклік самому паняццю «жывёла» [4]).

Разнастайныя абліччы постгуманізму з удзелам інтэрдысцыплінарных сфер навукі з памежжа гуманітарныя і прыродазнаўства (зоасеміётыка, этназаалогія, кагнітыўная эталогія, экалогія, энвайранментальная філасофія і этыка, экатэалогія, біяэтыка, этыка аховы жывёл (*animal ethics*) і інш.) пачынаючы з 1990-х гг. сфарміравалі новую галіну ведаў – даследаванні ўзаемаадносін людзей і жывёл (*human – animal studies*, ці *animal studies*). Гуманітарныя даследаванні жывёл былі заснаваны на тэарэтычных напрацоўках культуралогіі, антрапалогіі, літаратуразнаўства, кампаратывістыкі і выкарыстоўвалі канцэпцыі прыродазнаўчых навук, у прыватнасці так званай новай біялогіі. У працах П. Сінгера, Т. Рэгана, П. Тайлара, М. Роўландса, У. С. Лін, Х. Корсгаард і многіх іншых вучоных адбываецца не толькі перагляд суб'ектнасці чалавека («маральнай жывёлы» па Райту), але і робяцца спробы сацыялізацыі прыроды, фармулявання суб'ектнасці «іншых жывёл», разгляду іх як сацыяльных партнёраў, а таксама апрагэставання дыскрымінацыі нечалавечых жывёл па відавой прыналежнасці, пераацэнкі ўзаемаадносін паміж чалавечымі і нечалавечымі суб'ектамі з улікам відаспецыфічных паводзін (прычым у плане не сумарна-ідэнтытарнага, а індывідуальнага ўспрыняцця жывёл, суб'ектывізацыі не толькі цэлых відаў, але і іх асобных прадстаўнікоў). Гэтыя ідэі кладуцца ў аснову выпрацоўкі альтэрнатыўных парадыгм захавання нечалавечага жыцця праз спачуванне, аднаўленне, сацыялізацыю ў кантэксце этыкі і палітыкі ўстойлівага развіцця.

У цэнтры шэрагу тэарэтычных пабудоў і прыкладных даследаванняў знаходзіцца праблема забеспячэння добраахвотнай адмовы чалавека ад сваёй прывілеяванай пазіцыі і схілення яго да адзначаных змен у адносінах да нечалавечых відаў (*non-human kind*). Дадзеная праблема абумоўлена ўтылітарным падыходам чалавека да жывёл, яго прызвычаенасцю выкарыстоўваць іх дзеля сваёй карысці, што добра ілюструе Р. Брайдоцці, прыводзячы іранічную класіфікацыю жывёл Х. Л. Борхеса:

- 1) тыя, з кім мы глядзім тэлевізар;
- 2) тыя, кім мы харчujemся;
- 3) тыя, якіх мы баімся.

Высокая ступень фамільярнасці паміж людзьмі і жывёламі дазваляе ўстанавіць адпаведнасці з пэўнымі класічнымі параметрамі: эдыпальную («Ты і я разам на адной канапе»), інструментальную («У канчатковым выніку цябе з'ядуць») і фантазматычную сувязі (экзатычныя, вымерлыя аб'екты захапляльных інфармацыйна-забаўляльных праграм) [5, р. 68]. Дзеля змены сітуацыі на карысць жывёл Р. Брайдоцці [5] прапануе так званую стратэгію крытычнай дыстанцыі, перагляду засвоеных чалавекам уяўленняў (*defamiliarization*) у кірунку да недамінатнага стаўлення да *іншага* і змены ідэнтычнасці, «дэз-ідэнтыфікацыі» (*dis-identification*). Апошняя выклікае страту былых стэрэатыпаў мыслення і рэпрэзентацыі *іншых*, вызваляе шлях да творчых альтэрнатыў устойлівага сужыцця і фарміравання на грунце неантрапацэнтрычнага мыслення мноства нашых гнуткіх ідэнтычнасцей (з улікам ідэнтычнасцей *іншых*). Змены звыклых, а значыць, нарматыўных каштоўнасцей, дамінуючых інстытутаў, патрабуюць якасных зрухаў у калектыўных уяўленнях і агульнага імкнення да трансфармацыі. Найлепшым канцэптualным базісам дадзенага постантрапацэнтрычнага метаду Р. Брайдоцці (і не толькі яна) лічыць манізм, які прадугледжвае адкрытыя, узаемазвязаныя міжпалавыя і трансвідавыя плыні ўзаемаадносін (згадаем тут «анталагічнае мноства» Ж.-Л. Нансі). «Постчалавечы суб'ект, такім чынам, канстытуецца за межамі як антрапацэнтрызму, так і кампенсаторнага гуманізму, набываючы планетарнае вымярэнне»¹ [5, р. 88–89]. Трэба адзначыць, што маністычныя анталогіі *зоа*, ці *animot*, нівелюючы катэгарыяльнае размежаванне паміж прыроднымі рэаліямі і штучнымі артэфактамі, класіфікуюць усе існасці паводле іх моцы і ўзаемаўплыву. Адпаведна, прырода і экалогія разглядаюцца ў комплексе *nature – culture – media – ecologies* у самым шырокім кантэксце – у межах біяпалітыкі, марксізму, фемінізму, стварэння сям'і, адносін паміж чалавечым і нечалавечым (*human – nonhuman relationships*), паэтыкі, літаратурных тропаў, семіётыкі, негатыўных спосабаў пазнання, свецкага ка-

¹Тут і далей пераклад наш. – І. Ш.

таліцызму і інш. [6]. Значыць, калі гаворка ідзе пра жывёл (філасофія, тэорыя, ежа), яна ніколі не бывае толькі тэарэтычнай [7]. Стрыжнем даследавання жывёл, якія знаходзяцца ў «стане пастаяннага знікнення», паводле А. М. Ліпіт, становіцца намадычны, рэляцыйны, заснаваны на множнасці і прыземленасці постгуманістычны суб'ект [6]. У працах В. Кербі, С. Алаймо, Г. Цзін, К. Барад, Г. Барч і іншых вучоных раскрываюць узаемасувязі розных чалавечых і нечалавечых цел, што звязана з канцэпцыяй транскарпаральнасці, праблематыкай саматафобіі, сцвярджаецца, што адпаведная матэрыяльнасць жывёл, раслін, атамаў і працэсы, якія пераўзыходзяць чалавечыя, матывуюць трансфармацыю дзейнасці канцэптуальных апаратаў сацыяльна-культурнай сферы, бо стан планеты ў XXI ст., паводле С. Алайма, радыкальна змяніў этыку, палітыку і тое, што значыць быць сучасным чалавекам, цела якога непарыўна звязана з фізічным светам. Р. Брайдоцці ў згаданай і іншых працах апісала новыя формы касмапалітычнага неагуманізму, які магчымы дзякуючы змене ідэнтыфікацый і стэрэатыпаў мыслення. Тым больш што стэрэатыпы, патэрны мыслення, «ярлыкі логікі», як лічыць аўтарытэтны даследчык каранёў чалавечай ірацыянальнасці Х. Дэвіс, з'яўляюцца вынікам кагнітыўнага дэфіцыту, але дэфіцыту не жывёл (у прыватнасці, авечак), а *homo sapiens*, які эвалюцыяніраваў з неабходнасцю класіфікаваць і судзіць, шукаць прычыны для дыскрымінацыі і выключэння (тое, што пачыналася як «маё племя» стала «маёй краінай», «маёй рэлігіяй», «маёй расай», «маім полам») [8].

Х. Дэвіс сцвярджаў, што суб'ектыўная прадужатасць, якая ўзнікла ў эпоху плейстацэну, логіка пячорнага чалавека, паводле якой «ты ці адзін з нас, ці *іншы*» ў сучасным свеце выглядае абсурднай і небяспечнай, бо прыводзіць да неабгрунтаваных дыскрымінацыйных практык у дачыненні да *іншых* і *ніжэйшых* як унутры віду, так і паміж рознымі відамі [8]. Як і Р. Брайдоцці, Х. Дэвіс акцэнтуюе цяжкасці пераадолення ментальных устаноў, якія маглі рабіць добрую паслугу нашым продкам у эпоху плейстацэну (яны бачылі небяспеку нават там, дзе яе не было), але не сучаснаму чалавеку, разглядае пытанні барацьбы з прыроджаным ірацыяналізмам, «перавучвання мозга» дзеля падвышэння стандартаў крытычнага мыслення і адзначае, што нашы праблемы звязаны не з самімі кагнітыўнымі механізмамі, якія мы атрымалі ў спадчыну ад сваіх продкаў, а са складанасцю іх адключэння – яны спрацоўваюць занадта добра і занадта часта [8]. Пры такой эўрыстыцы, нават калі наш сучаснік будзе выдатна інфармаваны пра вынікі параўнальных кагнітыўных і іншых даследаванняў чалавека і жывёл (у прыватнасці, авечкі) і яны будуць схіляць яго на карысць змены адносін да жывёл як да складанай самакаштоўнай сацыяльнай істоты, гэтыя змены наўрад ці адбудуцца. «І праблема не ў недахопе даных... Для большасці з нас авечкі застануцца авечкамі. Не чалавечым, не прыматам, а паслухмянай скацінай. Гэта было б занадта дорага для нас – згубіць пачуццё нашай перавагі і разглядаць авечак як індывідуалізаваных жывых істот. Занадта многія з нас маюць асалоду ад цёплага шарсцянага світра і смачнага карэ агняці» [9].

У фокусе ўвагі многіх даследчыкаў знаходзяцца сацыяльна-культурныя стэрэатыпы пра жывёл (і *іншых/чужых*), іх фарміраванне і разбурэнне. Х. Дэвіс адзначае, што чым больш *іншыя* падобныя выглядам і паводзінамі да нас, тым больш пазітыўна мы да іх ставімся, паважаем іх, спачуваем ім [8]. Тут можна згадаць знакамітую класіфікацыю і ацэнку жывёл, прыведзеную Арыстоцелем, паводле іх набліжанасці да чалавека: свойскія жывёлы лепшыя за дзікіх, мужчына лепшы за жанчыну. Нездарма вялікі ўнёсак у развіццё *animal studies*, распрацоўку міжвідавых «радыкальных эпістэمالогій», як лічыць Р. Брайдоцці, зрабілі фемінізм (якім сама прырода разглядаецца як фемінісцкая прастора), даследаванні ўзаемаадносін з *human others* (жанчынамі, людзьмі з нябелымі адценнямі скуры) і *іншымі* (жывёламі, раслінамі, машынамі). У такіх працах гэта недапушчальнасць спесізму («відызму», які трактуецца як «мікрафашызм», «відавы шавінізм»), абсурднасць дыскусій пра перавагу адных відаў над іншымі і ўвогуле самога параўнання несувымернага. «Як можна супастаўляць “добра для Х” і “добра для Y”, калі змест “добра для” ў кожным выпадку прынцыпова адрозніваецца, бо Х і Y розныя?» [10], – фармулюе рытарычнае пытанне К. Корсгаард. Адпаведна, сцверджанні тыпу «людзі важнейшыя за жывёл» не могуць быць ні праўдай, ні хлуснёй, таму дыскусіі пра «відызм» ці перавагу пэўных здольнасцей трэба спыніць. Нельга казаць, што К. Корсгаард не згаджаецца з вядомым выказваннем Дж. С. Міля пра тое, што лепш быць незадаволеным Сакратам, чым задаволенай «свіннёй», але яна акцэнтуюе ўвагу на пытанні: «Лепш для каго?» (з разуменнем таго, што перспектыва «добрага» жыцця для «свінні» прадугледжвае шмат добрай саломы, а не паэзію) [10].

Трэба адзначыць, што з інстытуцыяналізацыяй даследаванняў у сферы ўзаемаадносін людзей і жывёл звязана заснаванне значнай колькасці адпаведных арганізацый і выданняў. Так, Х. Б. Мілер у 1979 г. у Вірджыніі арганізаваў Таварыства па вывучэнні этычных пытанняў стаўлення да нечалавечых жывёл (*The Society for the Study of Ethics and Animals*) і стаў галоўным рэдактарам часопіса «Ethics and Animals», 19 нумароў якога пабачылі свет з 1980 да 1984 г. У пэўным сэнсе працягам гэтага выдання з'яўляецца электронны часопіс «Between the Species», які выходзіць з 1985 г. пры падтрымцы Каліфарнійскага політэхнічнага дзяржаўнага ўніверсітэта (рэдакцыя знаходзіцца ў Сан-Луіс-Абіспе,

галоўны рэдактар – Дж. Лінч, рэдактары – С. Сапондзіс і Дж. Стоквэл) і прысвячаецца філасофскаму даследаванню адносін паміж людзьмі і жывёламі, прычым кола праблем уключае не толькі аспекты этыкі, але і метафізікі, эпістэمالогіі і інш.

У 1983 г. ў Ан-Арборы (штат Мічыган) быў створаны Інстытут жывёл і грамадства (*The Animals and Society Institute*), які ў 2007 г. аб'яднаўся з Таварыствам аховы правоў жывёл (*Animal Rights Network*) і лічыць сваёй місіяй развіццё ведаў для паляпшэння жыцця жывёл, звязвае тэорыю *animal studies* з практыкай удасканалення адносін людзей да жывёл (займаецца шырокім спектрам праблем ад працы з людзьмі, якія жорстка ставяцца да жывёл, тэрапіі пры дапамозе жывёл, вывучэння ўздзеяння COVID-19 на жывёл і людзей да рэпрэзентацыі жывёл у мастацтве). Яго друкаванымі органамі з'яўляюцца часопісы па ўзаемаадносінах людзей і жывёл («*Society & Animals*») і прыкладных даследаваннях дабрабыту жывёл («*Journal of Applied Animal Welfare Science*»). Грамадскі рух «Добрабыт жывёл» (*Animal welfare*) стварыла барацьбітка за правы жывёл з Вялікабрытаніі Р. Харысан. Цяпер дадзеная міждyscyплінарная сфера, якая займаецца этычнымі і прававымі праблемамі гуманнага стаўлення да свойскіх і дзікіх жывёл, разглядае дабрабыт і здароўе жывёл і людзей у непарыўнай сувязі: ад узорнай фермерскай гаспадаркі і вытворчасці бяспечных прадуктаў харчавання да гарманічных узаемаадносін людзей са свойскімі жывёламі і забеспячэння ўстойлівасці прыроднага свету ў кантэксце сацыяльнай справядлівасці і міжвідавай этыкі. Значны ўнёсак у развіццё разглядаемай сферы робіць аўстралійская асацыяцыя *Animal studies* (2005) з часопісам «*Animal Studies Journal*» (галоўны рэдактар – М. Бойдэ). У Сілезскім універсітэце пад кіраўніцтвам Ю. Тыменецка-Суханэк працуе лабараторыя «*Animal studies – трэцяя культура*» (*Animal Studies – Trzecia Kultura*) і выдаецца польскі часопіс «*Animal Studies: Zoophilologica*», членам рэдакцыйнай рады якога з'яўляцца аўтар дадзенага артыкула.

У свеце найноўшых адкрыццяў навукі востра крытыкуецца парадыгма, паводле якой жывёле адмаўляецца ў здольнасці мыслення, свядомага адчування болю, самасвядомасці [11, р. 10]. Некаторыя філосафы [12; 13] пытанне пра сэнс жыцця жывёлы – ці асэнсоўваюць нечалавечыя жывёлы жыццё – вырашаюць станоўча і лічаць, што чалавечая жывёла таксама не ведае, што з'яўляецца аб'ектыўна каштоўным (*objectively valuable*). Грунтам шматлікіх прац у сферы *human – animal studies* выступаюць вынікі заснаваных на нейрабіялогіі, кагнітыўнай эталогіі, параўнальнай псіхалогіі, эвалюцыйнай біялогіі, этыцы і філасофіі даследаванняў здольнасці жывёл да ўспрымання, адчування (з такімі станоўчымі і адмоўнымі якасцямі, як боль, задавальненне, нуда, хваляванне, расчараванне, турбота, радасць і г. д.), а таксама разгляд пытання наяўнасці ў жывёл «фенаменальнай свядомасці». Прыкладам можа выступіць гаваркая назва артыкула М. Хаўскелера «Жыць як сабака: ці можа жыццё нечалавечых жывёл быць асэнсаваным?» [14]. Тым не менш уся дадзеная галіна даследаванняў характарызуецца фундаментальнымі супярэчнасцямі з прычыны адсутнасці адзінай трактоўкі сутнасці адчувальнасці і свядомасці і крытэрыяў іх вызначэння.

Вывучэнню пытанняў адчувальнасці жывёл у сувязі з праблемамі іх дабрабыту і этычнага статусу прысвечаны спецыяльныя выданні і праекты накіраваныя АСЕНТ (пад кіраўніцтвам Дж. Бёрча, Цэнтр філасофіі прыродазнаўчых і грамадазнаўчых навук у Лондане). Інстытут навукі і палітыкі Гуманітарнага таварыства ў Вашынгтоне выдае часопіс «*Animal Sentience*», на старонках якога ў міждyscyплінарным рэчышчы разглядаюцца навуковыя праблемы пачуццёвасці, а таксама пазнання і свядомасці нечалавечых жывёл, друкуюцца эмпірычныя, практычныя, метадалагічныя, этычныя, сацыялагічныя і філасофскія матэрыялы па дадзенай праблематыцы. Гуманітарнае таварыства таксама стварыла спецыяльны рэпазіторый *The Animal Studies Repository* акадэмічных, архіўных і іншых матэрыялаў, якія датычацца розных галін даследавання жывёл і іх дабрабыту, які залежыць ад людзей.

Навуку, якая вывучае шырокае кола стаўлення людзей да жывёл і іх узаемаадносін і развіваецца на грунце такіх акадэмічных дысцыплін, як антрапалогія, археазаалогія, медыяархеалогія, мастацтвазнаўства і літаратуразнаўства, педагогіка, эталогія, гісторыя, медыцына, псіхалогія, сацыялогія і ветэрынарыя, называюць антразаалогіяй (Дж. Серпел, Э. Фрыдман, М.-Ж. Эндэрс-Слегерс, С. Баркер, Э. Роўэн, П. Бенет, Х. Херцог, Дж. Брэшоу, Э. Фрыдман, Б. Харт, Л. Харт, Д. Тэрнер, Дж. Берланд і інш.). У 1991 г. было заснавана Міжнароднае таварыства антразаалогіі (*International Society for Anthrozoology*) са сваім часопісам «*Anthrozoös*» (галоўны рэдактар – Э. Л. Падберсек). Даследчыя платформы антразаалогіі створаны і ва ўніверсітэтах, напрыклад ва Універсітэце Ла Троба (Аўстралія), навуковы калектыв працуе пад кіраўніцтвам П. Бенет, ва Універсітэце садружнасці Вірджыніі – пад кіраўніцтвам Б. Балабана, ва Універсітэце Эдж-Хіл даследаванні інспіруюць К. Паркенсон і Р. Твайн. З антразаалогіяй непасрэдна звязана вывучэнне праблематыкі заапаркаў *zoo studies*. Набыткі і перспектывы даследаванняў гісторыі ўзаемаадносін паміж чалавечымі і нечалавечымі жывёламі з пункта гледжання жыцця жывёл у няволі, адносін да іх як да людзей, а да людзей як да жывёл, праблемы культурнай палітыкі разгледжаны ў наватарскай калектывнай манаграфіі «*Zoo studies*» [15], рэдактарамі якой з'яўляюцца Т. Макдональд і Д. Вандэрсомэрс. Даследчыкаў, якія працуюць у гэтай сферы, ціка-

віць не толькі неантрапацэнтрычнае пераасэнсаванне нашых рэальных («матэрыяльных») і сімвалічных узаемаадносін з жывёламі і асяроддзем, але і эфекты дадзенага пераасэнсавання ў сацыяльным, палітычным, экалагічным, культурным вымярэннях. Аднак, традыцыйныя культуралагічныя даследаванні анімалістыкі атрымліваюць магчымасць развіцця ў новай парадigmatе.

Такія дысцыпліны, як фалькларыстыка, літаратуразнаўства, мастацтвазнаўства, могуць у сваіх межах выкарыстоўваць новыя спосабы канцэптуалізацыі, аргументацыі і выкладанне матэрыялу, які датычыцца інтэрпрэтацыі культурнай гісторыі жывёл, этычнага стаўлення да іх, стэрэатыпнага ўспрымання і рэпрэзентацыі жывёл ці жывёльнага ў розных жанрах фальклору, літаратуры і іншых відах мастацтва, а таксама ў мове. Аспекты разгляду адзначанай праблематыкі могуць быць самымі рознымі: чалавек у адносінах да жывёл ці як жывёла, ачалавечванне, суб'ектывізацыя жывёл, жывёла каля нас, у нас, разам з намі, жывёльны бок чалавечай натурy, трыяда *Deus – homo – animal*, міжвідавая камунікацыя (паразуменне), гарманічныя ўзаемаадносіны, яднанне з жывёламі, роля жывёл у пашырэнні камунікацый, у тым ліку глабальных: функцыянальнасць жывёл як медыятараў паміж рознымі кропкамі свету, народамі, тэрыторыямі і тэхналогіямі ў экспансіі каланіяльных і капіталістычных культур (ад кенійскай жырафы, якую, як эмісара, правіцель Бенгаліі ў 1414 г. адправіў кітайскаму імператару, паводле Дж. Берланда, са спадзевам на будучае супрацоўніцтва, і да ролі бобра ў каланіяльным падпарадкаванні Канады, да сучаснага «віртуальнага звярынца», калі жывёлы (незалежна ад таго, знаходзяцца яны ў наземным, водным, лічбавым асяроддзі, выяўленчым мастацтве ці філасофіі) апасродкуюць складаныя эмацыянальныя, эстэтычныя і эканамічныя зносіны людзей. Прычым у якасці пасрэдніка сацыяльных узаемаадносін жывёла можа быць адначасова фізічным целам з касцей і крыві, «палітычнай данінай», тэатральным ці рытуальным элементам, рэсурсам для фінансавай эксплуатацыі і надзеі перад тварам злавеснага будучага [16]. Новую аналітычную эксплікацыю на канкрэтным матэрыяле пэўных культур (іх відаў і жанраў) можа атрымаць не толькі праблематыка рэпрэзентацый жывёл у фальклору, мастацтве і СМІ, але і тэмы, якія, дарэчы, становяцца аб'ектамі мастацкай рэпрэзентацыі: святое і сімвалічнае (татэм, ахвяра, статус жывёл у культурах і ўяўленні пра іх), паляванне, прыручэнне (утайманне, развядзенне, праца, камунікацыя), забавы і выставы (звярынцы, заапаркі, цыркi, карнавалы), навука і экзэмпляры (даследаванні, адукацыя, калекцыі і музеі), філасофскія погляды [17].

Заклучэнне

Такім чынам, традыцыйнае (у прыватнасці, для фалькларыстыкі) апісанне жывёл як аб'екта, які, паводле Ю. Тыменецкай-Суханек, выконвае функцыі «элемента чалавечага атачэння, сімвала, знака, маскі, рэквізіту эратычнай сімволікі, алегорыі і ці аналогіі для чалавечых тыпаў, метафары, гратэску, пародыі, апырэдджвання падзей», а таксама «прыроднага фону ці статычнага кампанента пейзажу» (у мастацкай літаратуры) [18, s. 18], можа дапоўніцца даследаваннем суб'ектнасці жывёл, прадстаўленай у розных відах і жанрах традыцыйнай духоўнай культуры і сучаснага фальклору. Так, у фальклорных наратывах, якія бытуюць і сёння, апавядаецца пра тое, як жывёлы перажылі разам з людзьмі прыродныя катаклізмы, тэхнагенныя катастрофы, у прыватнасці на Чарнобыльскай АЭС, войны і голад, сфарміравалася іх моцная прыхільнасць да людзей: яны сталі вернымі спадарожнікамі і склалі «зоапралетарыят». У перспектыве акрэсленая сфера даследаванняў можа аформіцца ў новую галіну навуковага пазнання – зоафалькларыстыку. Вывучэнне жывёл (жывёльнасці) у фальклору ў праекцыі постгуманізму можа не толькі пашырыць прадмет (даследаванняў) фалькларыстыкі, але і ўзбагаціць арсенал інтэрпрэтуючых тэорый (і метадаў), фалькларыстычнага інструментарыю даследавання шматстайнасці форм і тыпаў культурнага ладу, механізмаў камунікацыі (у тым ліку з нечалавечымі партнёрамі), і ўзмацніць антрапалагічную лінію развіцця філалагічнай фалькларыстыкі. З іншага боку, даследаванні традыцыйнага фальклору, у якім актуалізуюцца элементы як зоацэнтрызму, так і антрапалагізацыі жывёл і анімалізацыі людзей, а таксама вызначаныя Брайдоцці эдыпальны, інструментальны і фантазматычны аспекты трактоўкі жывёльнага свету маюць важнае значэнне для развіцця *human – animal studies*.

References

1. Agamben G. *The open: man and animal*. Stanford: State University Press; 2004. 106 p.
2. La Capra D. *History and its limits. human, animal, violence*. Ithaca: Cornell University press; 2009. 248 p.
3. Calarco M. *Zoographies: the question of the animal from heidegger to derrida*. New York: Columbia University Press; 2008. 169 p.

4. Bezan S, Tink J, editors. *Seeing animals after Derrida*. Lanham: Lexington Books; 2017. 272 p.
5. Braidotti R. *The posthuman*. Cambridge: Polity Press; 2013. 180 p.
6. Haraway DJ. *Manifestly haraway*. Minneapolis: University of Minnesota Press; 2016. 224 p.
7. Wolfe C. *Zoontologies: the question of the animal*. Minneapolis: University of Minnesota Press; 2003. 232 p.
8. Davis H. *Caveman logic: the persistence of primitive thinking in a modern world*. Amherst: Prometheus books; 2009. 298 p.
9. Davis H. Our disparaging view of sheep is indeed based on cognitive inadequacy: unfortunately, it's ours [Internet]. *Animal Sentience*. 2019 [cited 2020 June 18];25(20). Available from: <https://animalstudiesrepository.org/cgi/viewcontent.cgi?article=1450&context=animsent>.
10. Korsgaard CM. *Fellow creatures. Our obligations to the other animals*. Oxford: Oxford University Press; 2018. 272 p.
11. Tymienieckiej-Suchanek J, redaktor *Człowiek w relacji do zwierząt, roślin i maszyn w kulturze. Tomek 1*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; 2014. 407 s.
12. Purves D, Nicolas D. Meaning in the lives of humans and other animals. *Philosophical Studies*. 2018;175(2):317–338. DOI: 10.1007/s11098–017–0869-6.
13. Thomas JL. Can only human lives be meaningful? *Philosophical Papers*. 2018;47(2):265–297. DOI: 10.1080/05568641.2017.1422793.
14. Hauskeller M. Living like a dog: can the life of non-human animals be meaningful? [Internet]. *Between the Species*. 2020 [cited 2020 June 26];23(1). Available from: <https://digitalcommons.calpoly.edu/bts/vol23/iss1/1>.
15. McDonald T, Vandersommers D. *Zoo studies: a new humanities*. Montreal: McGill-Queen's University Press; 2019. 360 p.
16. Berland J. *Virtual menageries: animals as mediators in network cultures*. Cambridge: The MIT Press; 2019. 328 p.
17. Kalof L, Pohl-Resl B. *A Cultural history of animals*. Oxford: Berg Publishers; 2007. 1536 p.
18. Tymienieckiej-Suchanek J. *Literatura rosyjska wobec upodmiotowienia zwierząt: w kręgu zagadnień ekofilozoficznych*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego; 2013. 374 s.

Артыкул паступіў у рэдкалегію 11.07.2020.
Received by editorial board 11.07.2020.